

THE ROLE OF TRANSLATIONS IN THE STRUCTURING OF ROMANIAN SCIENTIFIC LANGUAGE

Mariana FLAIȘER, Professor, PhD, "Grigore T. Popa" University of Medicine and Pharmacy

Abstract: In the evolution of the Romanian scientific language, the translations were, especially in the beginning of the formation of scientific terminologies in various areas, on the one hand, a way of discovering scientific truths contained in the original texts, on the other hand, an important source for new scientific terms that were naming various concepts, facts, processes. The natural tendency of the first translators of scientific texts has been to find the most appropriate Romanian lexical correspondences so that the translated text contains, in whole, a language that does not alter, 'betray' the original text.

Thus, the translations of scientific books, and not only, were burdensome undertaking that had a huge role in structuring the terminologies in religion, philosophy, music, law, medicine, chemistry, pharmacy, etc.. The translation into Romanian language of some literary writings were very numerous that at a certain moment it took a strong cry to stem the flood of these translations that 'were not making [are not making] a literature'. Today we are witnessing a huge surge of translations of Romanian literary and scientific works in different languages, particularly English, having the natural desire of the men of letters and Romanian researchers to make their works known to the world.

It is a profitable action for Romanian culture as a whole, but less important if we consider the process of cultivating the Romanian literary language and the role of language in national identity assertion. These aspects of the advantages of translations into Romanian language and from Romanian, but also other aspects, are subject to the comments of our work.

Keywords: translation, scientific language, neologisms, terminology

Traducerile au avut, într-o primă etapă a evoluției vieții culturale românești, un rol benefic. Prin intermediul traducerilor unor scrieri religioase, juridice, muzicale, filozofice, medicale sau literare au fost răspândite și făcute cunoscute românilor cunoștințe din diferite domenii științifice și de artă, urmărindu-se dezvoltarea gustului pentru frumos și pentru adevărul științific. În note care aveau ca intenție „*captatio benevolentiae*” cititorului, primii traducători mărturiseau că la originea actului anevoios al tălmăcirii se află dorința de a ilumina neamul românesc și de a spori, „*săraca limbă românească*”¹.

În același timp erau amintite dificultățile pe care traducătorii le întâmpinau atât din punct de vedere fonetic cât și în plan semantic sau gramatical în actul translării dintr-o limbă străină, inițial din slavonă, latină, greacă, iar mai târziu, în secolele XVIII-XIX, din rusă, franceză, germană, italiană, în limba română: „*cărticică îndemânatică adunată din cărți galicești ... și scoasă pe limba noastră de smeritul Veniamin epitrop, spre folosul neamului*

¹ Citatul este dintr-o însemnare a Mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi, pe o *Funie întreită*, ms. cota 913 de la Fondul de carte veche al Mănăstirii Teodorenii, Suceava (1822), Apud. I. Caproșu, E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. III (1796 – 1828), Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009, p. 517

românesc”², „cartea prea interesitoare tălmăcită din limba franțuzească de un pravoslavnic moldovean, iubitoriu de neam și râvnitoriu slăvii și pășirii neamului său întru știință”³, „de veți găsi o greșeală în fonesuri (s.n.) ori în cuvinte, ... au în puterea gramaticii să îndreptați cu blândă minte... Încât mi-au fost cu puțință, m-am silit ca să nu smintesc haractirii limbii aceia, nici să ies din canoanele, adică din pravelile gramaticești”⁴. Traducerile scrierilor religioase, în special ale cântărilor psaltice, puneau la încercare pe traducător, care trebuia să păstreze atât frazarea melodiei cât și versurile potrivite⁵. Traducătorii operelor literare și filozofice, sau din alte domenii științifice, au întâmpinat inițial aceleași greutăți⁶. Începând cu secolul al XIX-lea, traducătorii, din ce în ce mai numeroși, conștientizează faptul că „știința bine tâlcuită nu este altceva numai limbă bine făcută”⁷, idee preluată de la Condillac care spusese „une science n'est qu'une langue bien faite”⁸. Faptul că limbajul științific are un aspect artificial, fiind un „cod lexical” construit din piese diferite, în funcție de evoluția culturii, a limbii în particular, este o idee care se regăsește în teoretizările multor lingviști care au analizat terminologiile științifice⁹.

Astfel, în structura limbajului științific, a terminologiilor, un rol fundamental îl au neologismele. În funcție de epoca istorică a culturii românești, de influențele externe exercitate asupra limbii române, de numeroși alți factori lingvistici și extralingvistici, în limbajul științific se pot afla neologisme de diferite origini. În amplul studiu referitor la terminologia filozofică românească, analizând sursele externe care au contribuit la structurarea limbajului științific, I. Oprea menționează printre izvoarele care au alimentat pătrunderea masivă a neologismelor latinești, grecești, franceze, italiene, germane, etc. traduceri de opere reprezentative din filozofia occidentală, traduceri realizate de către Dinicu Golescu, Grigori Râmnicănu, Vasile Vîrnav, Eufrosin Poteca, Laurian Bărnuțiu, T. Cipariu, etc.¹⁰ I. Oprea consideră că „se exacerbează influența francezei când în știință, mai ales în filozofie, rolul culturii franceze este destul de redus”¹¹. Dacă în filozofie influența franceză este, poate, mai puțin semnificativă, în schimb în domeniul medical, inventarul termenilor de specialitate se află neîndoielnic, sub înrăurirea francezei. Traducerile unor

² I. Caproșu, *op. cit.*, vol. III, p. 445

³ I. Caproșu, *op. cit.*, vol. IV, p. 28

⁴ I. Caproșu, *op. cit.*, vol. III, p. 64

⁵ Referitor la dificultatea traducerilor cântărilor de factură bizantină, psaltii notau: „Însă știut fie și aceasta că ori și cine va vrea a-l scrie trebuie să se nevoiască ca întocma și asemenea să urmeze cu scrisoare, cum se vede izvodul pentru că syntaxi, este foarte împletit și încât și cuvintele sunt prefăcute și schimbate pre la locuirea pentru ca să vie la cântare precum și cele grecești.” (cf. I. Caproșu, *op. cit.*, p. 273)

⁶ Cercetătoarea G. Haja, inventariind în diacronie termenii teatrali din limba română, menționează printre traducătorii însemnați ai timpului pe A. Beldiman care scria „nenumărate greutăți ce am întâmpinat... [pentru] a scrie... într-o limbă necanonisită și lipsită de tot meșteșugul gramaticesc” (cf. G. Haja, *Terminologia teatrală românească*, Editura T, 2005, p. 77)

⁷ Lazăr Asachi, *Loghica sau cele dintâi temeuri meșteșugului gândirii în volumul Antonie Plămădeală*, Lazăr Leon Asachi în cultura română, Sibiu, 1985, p. 302 (Apud. Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, Editura Științifică, București, 1996, p. 78)

⁸ I. Oprea, *op. cit.*, p. 86

⁹ „Limbajul științific fiind preponderent designativ și informativ este în întregime construit” afirmă A. J. Greimas în *Despre Sens, Eseuri semiotice*, București, 1975, p. 39. Aceeași idee o întâlnim și la G. Bachelard care opinează că „Limbajul special al științei, limbajul creat pe măsura descoperirilor științei, nu este natural” (cf. G. Bachelard, *Didactica spiritului științific modern*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, vol. II, p. 243)

¹⁰ I. Oprea, *op. cit.*, p. 78 – 137

¹¹ I. Oprea, *op. cit.*, p. 256

tratate franțuzești din domeniul anatomiei, al chimiei, al dieteticii, al farmaciei etc.¹² pun în circulație termeni medicali noi de origine franceză: *compresă, infirmier, injecție* (atunci cu sensul de clismă), *pastilă, abdomen, facial, pulmon, pulmonar, salivă (salivar)*¹³.

În domeniul chimiei, traducerea pe care Alexie Marin o face după F. Pelouze și E. Fremy, *Prescurtare de himie*, București, 1852, pune în evidență puternica influență a modelului lexical francez, mulți dintre termeni fiind preluați fără modificări de ordin fonetic sau morfologic. „În ansamblu, terminologia chimică din prima jumătate a sec. al XIX-lea este o terminologie modernă, apropiată de cea din zilele noastre în care întâlnim lexeme de tipul: *fluiditate, latent, transparență, opacitate, condensare, alcalin, insolubil, etc.*”¹⁴.

Nu trebuie uitate nici sursele clasice ale terminologiei medicale, limbile latină și greacă. Traducerea primei *Pharmacopei* din latină în limba română (1862) dovedește rolul pe care limba latină l-a avut în structurarea limbajului de specialitate din farmacie. Transpunerea textului din latină în română relevă preluarea latinismelor, cu fidelitate, traducătorul neintervenind în sensul adaptării termenilor ca în exemplele următoare: „*breviter pedicelati => scurtu pediculate, siccatus et epidermide liberatus => uscat și liberatu de epidermă (pellișoară), sal în frustis crystallinis octoedrici subpellucidis => sare în bucățele cristaline octoedre subpellucide, substantia carbonacea nigra friabilis odoris ingrati, empyreumatici => substanță cărbunoasă, neagră, friabilă, d’odoare neplăcută, empyreumaticu, solve in aquae communis cum solutione laevigentus => să se solve în apă comună, să se levige cu soluțiunea*”¹⁵. Numeroși termeni latinești adoptați, folosiți de traducătorii *Pharmacopeei* de la 1862, dar și de alți specialiști din epocă s-au impus și circulă și astăzi în limbajul de specialitate: *pubescent, inodor, narcotic, locuri ruderale, frunze glabre, tulpină erectă* etc. Majoritatea termenilor menționați au în limba română etimologie franceză întrucât se presupune că prin filiera limbii franceze au fost puși în circulație în limba română, astfel atribuindu-i-se filierei rolul de „*marcă etimologică*”¹⁶.

Analiza terminologiei muzicale ne-a demonstrat că în acest domeniu influențele pe care traducerile le-au executat asupra corpusului de termeni diferă în funcție de vecinătatea stilistică analizată. Astfel, în muzica religioasă, de factură bizantină, predominantă este influența neogreacă, în timp ce la terminologia muzicii profesioniste termenii latino romanici sunt frecvenți, cu predilecție termeni italieni, francezi, germani¹⁷.

În terminologia juridică, în secolele XVII – XVIII predomină influența latină și neogreacă iar începând cu secolul al XIX-lea sursele neologice sunt cele occidentale, în particular din limba franceză. Trebuie subliniat că, indiferent de ponderea unor neologisme de-o anume proveniență sau a altora, în inventarul terminologiilor științifice din domeniile amintite, dar și din alte domenii se află și termeni creați pe terenul limbii române prin

¹² Între lucrările din domeniul medicinei traduse din limba franceză amintim N. Crețulescu, *Manual pentru îngrijitori și îngrijitoarele de bolnavi*, 1842 (după Francois Fadere), *Manual de anatomie descriptivă* (1843) după F. A. Louthi, I. Brezoianu, *Manualul sănătății sau medicina și farmacia domestice* (1850) după B. Raspail, Alexie Marin, *Prescurtare de himie*, București, 1852 (după F. Pelouze și E. Fremy)

¹³ După N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București, 1962, p. 75

¹⁴ Vezi lucrarea M. Flaișer și Elena Iliescu, *Rolul lui Alexie Marin la formarea terminologiei chimice românești*, Anuarul Universității „P. Andrei”, Limbă și literatură, Tom IV, Casa Editorială Venus, Iași, 2005, p. 141 – 145

¹⁵ *Pharmacopeea română*, București, 1862, p. 6, 7, 11, 80, 357

¹⁶ Vezi I. Oprea, *op. cit.*, p. 257 – 262

¹⁷ Vezi Mariana Flaișer, *Terminologia muzicii în limba română*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 1997, p. 204 – 205

procedeele lexicale cunoscute: *derivare*, *perifrazare*, *resemantizare* și *calchiere*¹⁸. Traducerile termenilor științifici sunt frecvente și nu se rezumă doar la a găsi echivalentul corect în limba română ci și de a transfera liste întregi de termeni abreviați dintr-un cod lingvistic într-un altul. De pildă, unele abrevieri medicale ca: *HES* (*sindromul hipereozonofilic*), *SMP* (*sindrom mieloproliferativ*) etc. pot crea dificultăți în momentul decodificării dacă se ia în considerare discordanța între traducerea termenului englezesc care stă la baza abrevierii împrumutate și topica originară a elementelor abreviate.

În exemplul sindrom hipereozonofilic, abrevierea *HES* reproduce întocmai sintagma din limba engleză: *hypereozonofilic syndrome*. La fel și în cazul următor: indice de rigiditate *STIF* – ilustrează termenul englezesc *stiffnes index*. În structurarea limbajului științific românesc, un rol semnificativ în arta traducerii din diferite limbi în limba română l-au avut lexicoanele, dicționarele care au însemnat întotdeauna un reper, o operă de standardizare a corespondențelor lexicale. În structura terminologiilor, indiferent de domeniu, dicționarele sunt dovada de netăgăduit a preocupărilor specialiștilor de a afla cele mai apropiate valori semantice ale termenilor din diferite limbi și limba română. Relația stabilită de dicționare, pe de o parte, în spațiul restrâns al terminologiilor, și, pe de altă parte, între lexicul special și limba comună a fost încă din perioada veche a culturii românești una extrem de complexă. Printre cele mai vechi dicționare care au avut un rol important în dezvoltarea limbajului științific românesc sunt: *Dictiones latinae cum valachica interpretatione* a lui Teodor Corbea¹⁹, *Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae* al lui Gh. Șincai²⁰ și numeroase alte lucrări lexicografice care aveau rolul de a introduce în limba română a vremii „cuvintele învățate”, „termenii tehnici”²¹. Nu trebuie omis din lista lucrărilor lexicografice *Lexicomul de la Buda* (1823) care deși se încadrează în categoria dicționarelor generale, înglobează un număr destul de mare de termeni științifici care pot fi revendicați de terminologiile unor diferite domenii științifice. Alte dicționare speciale sunt cele de muzică ale lui Titus Cerne și Inela sau dicționarul de termeni al lui Th. Stamati²². În lucrarea Angelei Bidu Vrâncescu, *Lexicul specializat în mișcare*²³, autoarea notează că în cazul lexicului specializat „lectura definițiilor lexicografice [stabilește] o relație între sensul obiectiv riguros în cazul lexicului specializat și uzajul termenului în diverse domenii sau în limba comună. Vorbitorul obișnuit trebuie să facă efortul de a consulta un dicționar și să selecteze datele relevante ale definiției la nivelul unei laturi mai mult sau mai puțin generale. O lectură specială, variabilă în funcție de vorbitor și de diverse alte criterii poate să adauge și alte date”²⁴.

¹⁸ I. Oprea, *op. cit.*, p. 223 notează referitor la terminologia filozofică românească și la structurarea limbajului științific românesc, în general, următoarele: „... *vechi[lor] cuvinte românești (de diferite origini) ... li se conferă semnificații noi ... Calcurile lingvistice pot deveni elemente de metalimbaj în glose, căci glozele și definițiile fac parte din metalimbaj*”.

¹⁹ Cf. Marțian Cotrău, *Medicamentul de-a lungul vremii*, Editura Apollonia, Iași, 1995, p. 103

²⁰ N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 31 – 32

²¹ Vezi Coman Lupu, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino romanică a limbii române moderne (1780 – 1860)*, București, 1999, p. 42 – 47, 173 – 200, *passim*.

²² Facem referire la *Dicționarul de muzică* al lui Titus Cerne, Stablimentul Grafic Miron Costin, Iași, 1898, vol. I și II; *Dicționar muzical ilustrat*, A. I. Ivela, Editura Librăriei Universale, Alcalay, București, 1927, Th. Stamati

²³ Angela Bidu – Vrâncescu, *Lexicul specializat în mișcare, De la dicționare la texte*, Editura Universității din București, 2007

²⁴ Angela Bidu – Vrâncescu, *op. cit.*, p. 72

Menționăm că în cazul unor lecturi ale definițiilor lexicografice, ori urmărind interpretarea nuanțată a corespondențelor semantice în cazul dicționarilor bilingve sau plurilingve, în funcție de cultura traducătorului se poate stabili aprecieri privind exactitatea traducerii, plasticitatea, fidelitatea față de textul original alegând, în funcție de context, cea mai potrivită formulare în traducerea pentru care consultă dicționarul. Dacă acum două secole idealul cărturarilor din diferite domenii științifice era ca textul traducerilor în limba română al diferitelor scrieri științifice, ulterior și al scrierilor originale să atingă prin acuratețe și proprietatea termenilor, aceeași eleganță ca și textul francez. În momentul actual, dorința de a ne face cunoscuți în lume prin operele literare și științifice a determinat un proces invers de traducere, în mod predilect a scrierilor românești literare și științifice în limba engleză. Fără îndoială că traducerile operelor literare, a unor tratate științifice, ale unor articole din română în engleză au ca primă consecință deschiderea spre cunoașterea culturii românești în occident.

Într-un articol asupra relevanței factorilor de impact în evaluarea cercetării științifice se menționează că: „*bibliografia unei publicații (științifice s.n.) este incompletă: autorii cunosc doar parțial literatura asupra subiectului (cea în engleză s.n.) pentru că alte limbi doar de circulație sunt ignorate aproape total ... se observă favorizarea englezei și a cercetărilor americane*”²⁵.

Traducerea este o acțiune profitabilă pentru cultura românească în ansamblul ei, dar mai puțin importantă dacă ne gândim la procesul de cultivare a limbii române literare și a rolului limbii în afirmarea identității naționale.

Bibliografie

- Bachelard, 1986, G. Bachelard, *Dialectica spiritului științific modern*, Editura Științifică și enciclopedică, București, vol. II
- Bidu-Vrânceanu, 2007, Angela Bidu-Vrânceanu, *Lexicul specializat în mișcare. De la dicționare la texte*, Editura Universității București,
- Caproșu, Chiaburu, 2009, I. Caproșu, E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei (1796 - 1828)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, vol. III
- Cerne, 1898, Titus Cerne, *Dicționarul de muzică*, Stabilimentul grafic Miron Costin, Iași, vol. I și II
- Cotrău, 1995, Marțian Cotrău, *Medicamentul de-a lungul vremii*, Editura Apollonia, Iași
- Flaișer, 1997, Mariana Flaișer, *Terminologia muzicală în limba română*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 1997
- Flaișer, Iliescu, 2005, Mariana Flaișer și Elena Iliescu, *Rolul lui Alexie Marin la formarea terminologiei chimice românești*, în Anuarul Universității Petre Andrei, Limbă și literatură Tom IV, Iași
- Greimas, 1975, A. J. Greimas, *Despre Sens, Eseuri semiotice*, București
- Haja, 2005, Gabriela Haja, *Terminologia teatrală românească*, Editura T, Iași

²⁵ V. Rusu, *Indici asupra relevanței factorului de impact în evaluarea cercetării*, în Revista medico-chirurgicală, vol. 107, aprilie – iunie, 2001, nr. 2, p. 226 – 227

- Ivela, 1927, A. L. Ivela, *Dicționar muzical ilustrat*, Editura Librăriei universale, Alcalay, București
- Lupu, 1999, Conan Lupu, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino romanică a limbii moderne (1780 – 1860)*, București
- Marin, 1852, Alexie Marin, *Prescurtare de himie*, București
- Oprea, 1996, I. Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, Editura Științifică, București
- Pharmacopeea română*, București, 1862
- Rusu, 2001, Valeriu Rusu, *Îndici asupra relevanței factorului de impact în evaluarea cercetării*, în *Revista medico-chirurgicală*, vol. 107, aprilie – iunie, 2001, nr. 2
- Ursu, 1962, V. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura științifică, București